

Сутність та природа правового регулювання:

концептуальні положення, теоретичні висновки та практичні виміри

Н. М. Оніщенко

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, член-кореспондент АПРН України, заслужений юрист України

Правове регулювання – це регламентація суспільних відносин засобами загальнообов'язкових правил поведінки і заснованих на них приписів індивідуального значення, що забезпечується в необхідних випадках державним примусом. Категорія «правове регулювання» виражає динамічну сутність всієї юридичної надбудови, характеризує активно-творчу сторону права, відображає процес перетворення його із можливості у дійсність. Це терміно-поняття, що є системою різноманітних юридичних засобів: норми права, юридичні факти, правові відносини, встановлення право – та дієздатності громадян і правового статусу громадян, визначення компетенції органів держави, правового положення громадських організацій, юридичних осіб та інших суб'єктів громадян.

Процес регулювання спрямований на широке коло суб'єктів суспільних відносин (державна, нації, організації, органи держави, громадяни).

Цікавою новелою монографічного дослідження Ю. О. Тихомирова є аналіз іс-

торичного аспекту формування та розвитку правових засобів регулювання (гл. 1).

Більшість теоретиків права розуміють під правовим регулюванням особливий формалізований метод державної регламентації дій суб'єктів права з метою спрямувати їхню поведінку у відповідності з інтересами громадян, суспільства і держави.

Правове регулювання потребує комплексного вивчення складових в їх нерозривній взаємодії, як цілісної системи. Воно складається з певних ланок, кожна з них впливає з попередньої. Тому правове регулювання передбачає системний аналіз, а також створення системи юридичних категорій, яка відображає багатогранний процес регулювання.

При вивченні правового регулювання вчені-юристи неодноразово підкреслювали необхідність розрізняти такі поняття, як «правове регулювання» та «правовий вплив». Правове регулювання та вплив збігаються в окремих частинах і цілому в часі, оскільки відображають один і той же процес. Про це докладніше далі.

Враховуючи вищезазначені аспекти, особливу увагу звернемо на гл. 2 вказа-

ного дослідження «Межі правового регулювання: стійкість та змінюваність», де розглядаються питання циклів правового розвитку, рівні регламентації тощо.

Як випливає з монографії Ю. О. Тихомирова, правове регулювання – це складна єдність структурних елементів, яку необхідно досліджувати і вивчати саме комплексно, у взаємозв'язку всіх складових. Слід також мати на увазі, що зв'язок між елементами будь-якої цілісної системи, в тому числі й правового регулювання, досить обмежений. Зміна того чи іншого елемента в ній викликає тим чи іншим чином зміну інших елементів. Прикладом може слугувати зміна правової норми, здійснення юридичного факту тощо. Так, наприклад, зміна правової норми може, як наслідок, викликати виникнення, припинення або зміну правовідносин між суб'єктами права.

Напрями діяльності суб'єктів суспільних відносин є однією з головних соціальних властивостей державної влади. Вони реалізуються в особливій нормативній формі, що організує взаємовідносини владних і підвладних, забезпечуючи необхідний порядок в різних соціальних зв'язках. Одним з різновидів державного владного впливу в широкому розумінні цього слова є правове регулювання суспільних відносин, яке представляє важливу складову діяльності держави і, зокрема, її правотворчих і правозастосовчих органів.

Особливо хочемо звернути увагу в зазначеному контексті на гл. 3 монографії «Правові ролі учасників» (до речі, окремим вектором цього дослідження є аналіз сутності та природи держави – § 1, Гл. 3). Крім того, в зазначеній главі розглянуті питання інтересів в праві, правової поведінки, юридичного мислення, феномену культури в правовому регулюванні.

Розглянувши попереднє питання, деяку увагу хотілося б звернути на взає-

мообумовленість правового регулювання і правового впливу, що знаходяться в тісному взаємозв'язку, але не збігаються цілком, а співвідносяться як частина і ціле. Найголовніша їх відмінність – це різний обсяг дії. Якщо правове регулювання в усіх випадках повинно бути зв'язаним з процесом регламентації дій учасників суспільних відносин, то правовий вплив здійснюється і поза межами цієї регламентації. Правове регулювання – це особливий формалізований метод державної регламентації дій суб'єктів права. За часом воно збігається зі строком дії норми права, а правовий вплив має свої строки, форми і методи впливу, що не збігаються з усіма компонентами правового регулювання. Норма права може бути відміненою, тобто не здатною здійснювати регулювання суспільних відносин, але може залишатися в пам'яті людей і при цьому впливати на їхню свідомість.

Норми права мають дві властивості: можуть впливати на поведінку людей і регулювати її.

Впливати на поведінку людей можуть мотиви закону і наміри законодавця, але само по собі це не регулює суспільних відносин, не породжує конкретних правовідносин.

Будь-яке регулювання є, безумовно, певним впливом, але не будь-який вплив є регулюванням, тобто нормуванням суспільного життя.

Слід зауважити, що перераховані питання не нові у площині теоретико-правових досліджень, але той наголос, який зробив Ю. О. Тихомиров в гл. 5 «Моделювання правового впливу», дійсно можна вважати новаторським у загальній теорії права сьогодення. Наприклад, про це свідчить § 1 «Прогнозування», § 2 «Аналіз регулюючого впливу. Запобігання ризикам», § 4 «Концепція як передумова правових рішень».

Спеціальним питанням правового впливу присвячена гл. 9 монографії «Правовий вплив і відхилення».

Необхідною власністю правового регулювання повинна бути здатність регламентувати відносини на основі юридичних норм. Правове регулювання, вказуючи суб'єктам права вид і межі дії, передбачає правові наслідки (позитивні і негативні), воно забезпечене силою державного примусу. А для правового впливу ця чіткість та визначеність не характерні.

Норма справляє вплив на поведінку людей визначенням правоздатності громадян і організацій, юридичними фактами тощо. При визначенні правоздатності норми права ще не регулюють поведінку людей, а впливають на їхню волю і свідомість узагальнено. Норма права починає регулювати поведінку людей лише на стадії юридичного факту і закінчує його в момент припинення дії правовідносин, коли буде досягнутий певний правовий ефект. Правове регулювання охоплює всі форми впливу права на суспільне життя: правотворчість, виховний вплив права, здійснення правових приписів у конкретних діях суб'єктів права, забезпечення виконання цих приписів, тобто саму правомірну поведінку, а також все, що створює основу і передумову для такої поведінки, забезпечує її.

До сфери правового регулювання можна включити також пропаганду права і перевірку доцільності та ефективності дії правових норм.

Слід мати на увазі, що правове регулювання – це тільки один з багатьох аспектів дії права в суспільстві. Вона характеризує спеціально-юридичний, а не інформаційний, орієнтаційний чи мотиваційний вплив на поведінку і діяльність суб'єктів права (про це докладніше гл. 6 «Юридичне проектування» та ін.).

Соціальна роль права переважно знаходить прояв за допомогою впливу на волю

і свідомість людей. Цей вплив здійснюється як у процесі дії права на учасників суспільних відносин (поза конкретними правовідносинами), так і безпосередньо в ході правового регулювання.

Правовий вплив здійснюється через загальні правовідносини, які існують постійно, оскільки існує постійний зв'язок суб'єктів права з державою і між собою. Учасники суспільних відносин дотримуються правових норм постійно, хоча деякі з них можуть ніколи не стати учасниками певного виду правовідносин. Одночасно з впливом одних норм може здійснюватися правове регулювання інших, зокрема, використовуються суб'єктивні права, застосовуються норми права, базуючись на правозастосовчих актах.

У цих випадках також відбувається вплив права на волю і свідомість людей, оскільки неможливо уявити жоден з моментів правового регулювання як механічний вплив правової норми і автоматичне несвідоме підкорення нею людей.

Правовий вплив може бути охарактеризований як всебічна і багатогранна (психологічна, державно-вольова, формальна, нормативна тощо) дія права.

Правове регулювання – це спеціальна дія права, що відрізняється за формою і за змістом, яка здійснюється через суб'єктивні права і обов'язки суб'єктів права, що виступають суб'єктами конкретних правовідносин. В цьому випадку йдеться не про простий вплив права (вплив на почуття, думки), а строго визначені приписи можливої і необхідної поведінки.

Правове регулювання – це регулювання поведінки людей засобами правових велінь. Головне тут усвідомлені правомірні дії суб'єктів не стосовно норм права і їх оцінки, а юридично значущі вчинки, здійснені відповідно до правових вимог.

З цими питаннями пов'язана гл. 7 дослідження, яке ми аналізуємо, «Правові

акти – головний заряд впливу», зокрема, § 1 «Природа і система правових актів», § 2 «Конституційно-правове регулювання», § 3 «Теорія закону» тощо.

Є думка, що у випадках дотримання правових норм відбувається саме вплив і немає правового регулювання. Отже, можна стверджувати, що правовий вплив реалізується і шляхом дотримання суб'єктами права в рамках загальних правовідносин правових норм.

Складніший взаємозв'язок правового впливу і такої форми його реалізації, як використання правових норм.

Використання – це активне здійснення суб'єктами права своїх суб'єктивних прав, що випливають з норм права. Використання (реалізація) суб'єктивного права, як правило, здійснюється в рамках конкретних правовідносин. У випадках використання права відбувається правове регулювання в конкретних правовідносинах, хоча дії їх суб'єктів добровільні і здійснюються за ініціативою громадян.

Про вплив не можна говорити тільки тому, що застосовується чи не застосовується правова норма. Він може бути перевірений і за шкалою «дотримання», яка слугує одним з показників різнобічного впливу права на суспільний розвиток.

Більш складна палітра в зазначеному контексті проаналізована в гл. 8 «Право застосування: від мети до результату».

Беззаперечно те, що перед читачами цікава, плідна та новаторська праця, яка істотно збагачує не тільки сучасну теорію права, а й юридичну науку загалом. Слід зауважити, що для науки взагалі, для юридичної, зокрема, поняття «території дії» або «меж» та «кордонів» не завжди збігається з територіями та кордонами держав. Отже, хочемо констатувати, що саме в «межах» та «кордонах» сучасної юридичної науки з'явилася теоретична монографія, виконана на високому професійному рівні, що є, безумовно, дуже важливою для юридичної практики, в тому числі, в Україні.